

УДК 811.161.3

DOI 10.52928/2070-1608-2023-66-1-153-157

СЕМАНТИЧНЫЯ ГРУПЫ ДЗЕЯСЛОЎНЫХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ СА ЗНАЧЭННЕМ КАНКРЭТНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ

канд. філал. навук, дац. В.В. МАРШЭЎСКАЯ
(Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы)
e-mail: tina-2010@bk.ru

Аўтар даследуе значэнне асобных дзеяслоўных фразеалагізмаў, пабудову семантычнай структуры субкатэгорый дзейнасці і асобных структурна-семантычных груп. Асноўным метадам дадзенага даследавання стаў метада семантычнай ідэнтыфікацыі. Метадалагічную базу склалі працы вядучых айчынных і замежных лінгвістаў у галіне фразеалогіі і лексікалогіі. Матэрыялам даследавання паслужыў фактычны матэрыял з сучасных фразеаграфічных крыніц, а таксама аўтарская картатэка дзеяслоўных фразеалагізмаў. Апісаны адназначныя дзеяслоўныя фразеалагізмы са значэннем сацыяльнай дзейнасці, руху і перамяшчэння ў прасторы, са значэннем канкрэтных фізічных дзеянняў, накіраваных на задавальненне найбольш важных фізічных (фізіялагічных) запатрабаванняў. Абгрунтавана заканамернасць функцыянавання ў якасці аб'екта апісаных адзінак назоўнікаў са значэннем канкрэтнага прадмета як прадукта дзейнасці. Устаноўлена, што ў межах структурна-семантычных груп і семантычных падгруп дзеяслоўныя фразеалагізмы са значэннем канкрэтнай дзейнасці звязаны сінанімічнымі адносінамі. Атрыманая вынікі могуць быць выкарыстаны ў курсах лекцый і семінарскіх заняткаў па сучаснай беларускай мове, а таксама лінгвістыцы тэксту і культуралогіі.

Ключавыя словы: дзеяслоўныя фразеалагізмы, фразеалогія, беларуская мова, канкрэтная дзейнасць, сацыяльная дзейнасць, структурна-семантычныя групы, аб'ектная накіраванасць.

Уводзіны. Нягледзячы на шматлікія даследаванні фразеалогіі беларускай мовы (А.С. Аксамітаў, Ф.М. Янкоўскі, І.Я. Лепешаў, В.А. Ляшчынская, М.А. Даніловіч, Я.Я. Іваноў, В.П. Красней, У.І. Коваль, С.К. Берднік, М.М. Аляхновіч і інш.), сэнсавая структура дзеяслоўных фразеалагізмаў (зрэшты, як і іншых семантыка-граматычных разрадаў фразеалагізмаў) не была прадметам комплекснага аналізу, што і абумоўлівае актуальнасць нашага даследавання. У рускім мовазнаўстве існуюць разнастайныя (часам супярэчлівыя) класіфікацыі фразеалагізмаў (В.А. Лебядзінскай [1], Н.Б. Усачовай¹, В.І. Кабыш², Ю.С. Жакінай³ і інш.), што звязана з розным вызначэннем паняцця “фразеалагізм”, аб'ёму і саставу субкатэгорый, іх структуры і семантыкі і інш.

Пад паняццем дзеяслоўныя фразеалагізмы мы разумеем (услед за І.Я. Лепешавым) фразеалагізмы, якія “абазначаюць дзеянне і выражаюць яго ў катэгорыях трывання, часу, ладу, а таксама роду (у формах прошлага часу і ўмоўнага ладу). Апрача дзеяння (абіваць парогі, весці рэй і г.д.), дзеяслоўныя фразеалагізмы зрэдку абазначаюць і стан: кляваць носам, падаць духам, не помніць сябе, сядзець на чамаданах, зямлёй пахнуць і інш.” [2, с. 118]. Такое абагульненае значэнне (дзеяння) называюць катэгарыяльным значэннем, яно ўваходзіць у сэнсавую структуру фразеалагізма, з'яўляецца састаўной часткай фразеалагічнага значэння. Субкатэгарыяльнае значэнне ўяўляе сабой менш агульнае і больш канкрэтнае, у параўнанні з катэгарыяльным, значэнне, якое аб'ядноўвае фразеалагізмы ў семантычныя субкатэгорыі ўнутры семантыка-граматычных класаў. Субкатэгарыяльнае значэнне ўтрымлівае семы, якія дазваляюць адмежаваць фразеалагізм ад фразеалагізмаў іншых катэгорый, і адначасова семы, якія аб'ядноўваюць фразеалагізмы пэўнай субкатэгорыі ў адзін тып катэгарыяльнага значэння⁴. З улікам субкатэгарыяльнага значэння, дзеяслоўныя фразеалагізмы падзяляюцца на тры семантычныя тыпы (субкатэгорыі): са значэннем дзейнасці, значэннем стану, значэннем адносінаў [3].

Мэтай нашага даследавання з'яўляецца выяўленне межаў дзеяслоўных фразеалагізмаў з субкатэгарыяльным значэннем дзейнасці. Задачы даследавання: прааналізаваць сэнсавую структуру дзеяслоўных фразеалагізмаў з субкатэгарыяльным значэннем дзейнасці, акрэсліць інтэгральныя і дыферэнцыяльныя прыкметы фразеалагізмаў са значэннем канкрэтнай дзейнасці, пакласіфікаваць фразеалагізмы са значэннем канкрэтнай дзейнасці на структурна-семантычныя групы і семантычныя падгрупы, акрэсліць межы семантычнай структуры субкатэгорыі дзейнасці (абстрактнай дзейнасці, канкрэтнай дзейнасці). Аб'ектам даследавання сталі адназначныя дзеяслоўныя фразеалагізмы са значэннем канкрэтнай дзейнасці, прадметам даследавання з'яўляюцца іх семантычныя, структурныя і функцыянальныя ўласцівасці.

¹ Усачева Н.Б. Структурныя і семантычныя свойствы фразеалагізмаў з кампанентам «імець»: автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Волгогр. гос. пед. ун-т. – Волгоград, 1998. – 18 с.

² Кабыш В.И. Структурные и семантические свойства фразеологизмов с компонентами *брать / взять*: автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Тюмен. гос. ун-т. – Тюмень, 2003. – 20 с.

³ Жакина Ю.С. Процессуальные фразеологизмы субкатегории деятельности: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Тюмен. гос. ун-т. – Курган, 2003. – 22 с.

⁴ Чепуренко А.А. Принципы квалификации фразеологизмов: На материале русского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Орлов. гос. ун-т. – Орел, 2003. – 26 с.

Матэрыялам даследавання паслужыў фактычны матэрыял нарматыўнага слоўніка беларускіх фразеалагізмаў⁵, а таксама аўтарская картатэка (каля 3000 кантэкстаў-ужыванняў фразеалагізмаў з літаратурных крыніц XXI ст.).

Асноўная частка. У лінгвістычных даследаваннях для абзначэння фразеалагічных адзінак са значэннем працэсу існавалі і існуюць разнастайныя тэрміны: фразеалагічныя звароты дзеяслоўнага тыпу, дзеяслоўныя фразеалагізмы, дзеяслоўныя фразеалагічныя адзінкі, працэсуальныя фразеалагізмы. Тэрмін *фразеалагічныя звароты дзеяслоўнага тыпу* з’явіўся ў работах В.У. Вінаградава, які стаяў ля вытокаў рускай фразеалогіі, і адлюстроўваў у першую чаргу асаблівасці структурнай арганізацыі фразеалагічных адзінак. Тэрміны *дзеяслоўны фразеалагізм*, *дзеяслоўная фразеалагічная адзінка* выкарыстоўваліся ў працах У.П. Жукава, А.П. Мардвілкі, М.М. Шанскага, А.У. Куніна, І.У. Арнольд, А.І. Смірніцкага, І.Я. Лепшава і інш.; пад гэтым паняццем разумелі шматлікія групы фразеалагізмаў, аб’яднаных уласцівасцю абзначачы дзеянне або стан, выступаць у ролі выказніка, суадносіцца з часцінай мовы – дзеясловам і інш. У нашым даследаванні мы прытрымліваемся (услед за І.Я. Лепшавым) тэрміна “дзеяслоўныя фразеалагізмы” [2, с. 118]. Тэрмін “дзеянне” мае неадназначнае тлумачэнне: у працах філосафскага і псіхалагічнага характару дзеянне разумеецца як адзінка дзейнасці, лінгвісты тлумачаць суадносіны паняццяў “дзеянне” і “дзеінасць” ад больш шырокага да вузкага.

Дзейнасць падзяляецца на матэрыяльную (канкрэтную) і духоўную (абстрактную, інтэлектуальную). Матэрыяльная дзейнасць накіравана на змяненне акаляючага асяроддзя. Акаляючае асяроддзе складаецца з прыроды і грамадства, таму дзейнасць можа быць вытворчай (змяняе прыроду) і сацыяльна-пераўтваральнай (змяняе структуру грамадства). Духоўная дзейнасць накіравана на змяненне індывідуальнай і грамадскай свядомасці. Яна рэалізуецца ў сферах мастацтва, рэлігіі, навуковай творчасці, у маральных учынках, арганізуючы калектыўнае жыццё і арыентуючы чалавека на вырашэнне праблем сэнсу жыцця, шчасця, дабрабыту. Даследчыкі адзначаюць, што такі падзел умоўны, бо ў рэальнасці духоўнае і матэрыяльнае не могуць быць адарванымі адзін ад аднаго.

Паняцце “дзеінасць” мы разумеем (услед за В.А. Лебядзінскай [1]) як спецыфічную чалавечую форму актыўных адносін да акаляючага асяроддзя, змест якой складае яго мэтазгоднае змяненне і пераўтварэнне. Мы прытрымліваемся думкі, што паняцце “дзеінасць” больш шырокае, чым паняцце “дзеянне”, і пад паняццем “дзеінасць” разумеем форму свядомай актыўнасці суб’екта, накіраваную або ненакіраваную на аб’ект з мэтай пераўтварэння яго ўласцівасцей. Дзейнасць складаецца з асобных дзеянняў. Напрыклад, педагагічная дзейнасць складаецца з падрыхтоўкі і чытання лекцый, правядзення семінарскіх заняткаў, падрыхтоўкі заданняў і г.д. Суб’ектам дзейнасці выступае асоба (чалавек) (ці сукупнасць асоб), якая праяўляе сваю волю, рэалізуе свае дзеянні і дасягае пастаўленай мэты. Аб’ектам дзейнасці выступае прадмет, які з’яўляецца прадуктам дзейнасці чалавека (у параўнанні з дзеяслоўнымі фразеалагізмамі са значэннем адносін, дзе аб’ект – раўнапраўны член адносін, які з’яўляецца пэўнае ўдзяненне з боку суб’екта [4]).

Наша даследаванне вялося з дапамогай метаду семантычнай ідэнтыфікацыі – пры атаясамліванні значэнняў асобных адзінак, семантычнай групы, субкатэгорыі. Для выяўлення асаблівасцей семантыкі дзеяслоўных фразеалагізмаў з субкатэгарыяльным значэннем дзейнасці выкарыстоўваліся таксама разнастайныя прыёмы: пабудова семантычнай структуры субкатэгорыі і груп, апісанне груп і падгруп, семны аналіз фразеалагічнага значэння.

Дзеяслоўнымі фразеалагізмамі не перадаецца абсалютнае значэнне канкрэтнай дзейнасці (працэсу). Працэсуальнасць у іх заўсёды пэўным чынам спалучаецца з характарыстыкай дзейнасці, а таксама з яе ацэнкай. Так, фразеалагізм *грэць лоб* абзначае не проста ‘працаваць’, а ‘старанна, да поту працаваць’; *валаводзіць валаводы* абзначае не проста ‘рабіць што-н.’, а ‘доўга і марудна рабіць што-н.’; у фразеалагізме *не ўдарыць тварам у грязь* у сэнсавай структуры пераважае станоўчая ацэнка ‘паспяхова справіцца з чым-н., не асаромецца, выканаўшы што-н. найлепшым чынам’.

Фізічная праца патрабуе значнай мускульнай актыўнасці, характарызуецца нагруккай на апорна-рухальны апарат і функцыянальныя сістэмы арганізма (сардэчна-сасудзістую, дыхальную, нервова-мускульную і інш.), а таксама патрабуе павышаных энергетычных затрат – *браць на пуп* ‘перананпружвацца фізічна’, *браць на ўсе жылы* ‘рабіць што-н. з гранічным напружаннем’, *рваць пуп* ‘цяжка, з вялікім напружаннем працаваць, надрывацца на якой-н. рабоце’ (з сінанімічнымі выразамі *рваць жылы*, *рваць кішкі*).

Нешматлікія выразы адлюстроўваюць работу нервова-мускульнай сістэмы чалавека праз адпаведныя жэсты і міміку, аднак з дапамогай фразеалагізмаў не называюцца жэсты і міміка як рух цела або яго частак наогул, а перадаюцца глыбінныя пачуцці і думкі чалавека – *крывіць губы* ‘крывіцца, выражаючы незадаволенасць, злосьць і пад.’, *глынуць сліну* ‘з зайдрасцю глянуць на што-н. спакуслівае, але недаступнае. Часцей пра яду’, *брацца за жываты* ‘моцна смяцца’. Кантэкставае атачэнне фразеалагізмаў “жэставага” паходжання паказвае, што адны з іх маюць субкатэгарыяльнае значэнне адносін (*браць пад казырок* ‘вітаць каго-н. па-ваеннаму, прыклаўшы руку да галаўнога ўбору’: *Ураднік паздароўкаўся, нават узяў пад казырок, і паціснуў прыяцелям рукі* (Я. Колас)), іншыя – субкатэгарыяльнае значэнне стану (*рабіць вялікія вочы* ‘выражаць крайняе здзіўленне, недаўменне’: – *Вы ўжо знаёмыя? – зрабіла вялікія вочы Дануся* (А. Карпюк)). Невялікая колькасць такіх фразеалагізмаў, магчыма, абумоўлена тым, што значэнне жэстаў ці мімікі больш лёгка тлумачыцца свабодным словазлучэннем, чым з дапамогай фразеалагічнага значэння.

⁵ Лепешаў І.Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. – Мінск: Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2008. – Т. 1., Т. 2.

Дзеяслоўныя фразеалагізмы са значэннем канкрэтнай дзейнасці можна пакласіфікаваць на тры структурна-семантычныя групы: 1) са значэннем сацыяльнай дзейнасці, 2) са значэннем руху, перамяшчэння ў прастору, 3) са значэннем канкрэтных фізічных дзеянняў.

Дзеяслоўныя фразеалагізмы са значэннем сацыяльнай дзейнасці (у нарматыўным слоўніку фразеалагізмаў І.Я. Лепшава іх налічваецца 83 адзінкі). Вылучаюцца чатыры семантычныя падгрупы:

а) з найбольш агульным значэннем працоўнай дзейнасці – *цягнуць воз* ‘выконваць усю асноўную работу’, *мазольць рукі* ‘многа працаваць фізічна’ (з сінанімічнымі выразамі *грэць лоб, не разгінаць спіны, сем патоў сагнаць*). Фразеалагізмамі можа акрэслівацца пачатак або заканчэнне працэсу – *брацца за гуж* ‘пачынаць якую-н. справу’, *стоп машына* ‘перастаў займацца чым-н., спыніўся’, *закрываць лавачку* ‘спыняць якую-н. справу, дзейнасць (часцей заганны)’.

Працоўная дзейнасць можа залежаць ад сацыяльнага статусу асобы – *трымаць лейцы ў сваіх руках* ‘ажыццяўляць кіраўніцтва, кіраваць чым-, кім-н.’ (з сінанімамі *весці рэй, камандаваць парадам, рабіць пагоду* (у чым, дзе)), *знімаць пенкі* ‘браць, прысвойваць сабе самае лепшае, выгаднае’ (сінонім – *збіраць вяршкі*), *вісець на тэлефоне* ‘часта званіць і доўга гаварыць па тэлефоне’ (з сінанімічнымі яму выразамі *абрываць тэлефон, сядзецц на тэлефоне*): *Заменіш мяне на час ад’езду на пленум. Так што трымай тут лейцы добра* (П. Пестрак); *На мяне два райаддзелы і адзін раённы пракурор горбіліся. Мне было толькі пенкі знімаць* (У. Шыпцік); – *Каб разабрацца, хто з нас вінаваты, – наступаў Юркевіч, – трэба, таварыш загадчык, не вісець на тэлефоне, а часцей бываць у калгасах* (А. Рылько). У сэнсавай структуры некаторых адзінак актуалізуецца ацэначная сема. Станоўча ўспрымаецца настойлівасць, працалюбінасць, выніковасць працы – *браць з боем* (што) ‘дамагацца чаго-н. энергічнымі дзеяннямі’: *Гарыць тайга... Адбіць агонь цаной любою мы выйшлі ўсе да аднаго, і кожны крок мы бралі з бою ў пекле чортавым яго* (А. Звонак), – і негатыўную ацэнку атрымлівае пасіўнасць, гультайства – *мышэй не лавіць* ‘не рабіць тое, што павінен рабіць; не выконваць сваіх абавязкаў’, *акалочваць грушы з вербаў, біць байды, біць бібікі, біць тыльлы, брынды біць, вераб’ям дулі паказваць, корчыць гультая, ляжаць на баку, пляваць у столь, сачка давіць, сабак ганяць* – сінанімічныя выразы з агульным значэннем ‘гультаяваць, займацца пустымі справамі’: – *Во дзе кавалер! – штурхнула яна пад бок Берасневіча. – А ты сядзіш і мышэй не ловіш!* (А. Жук); *Колькі таго льну на вопытным участку, і той свірэпай зарос... А дзеці сабак ганяюць* (І. Гурскі). Фразеалагізмы гэтай семантычнай падгрупы могуць мець знешнюю аб’ектную накіраванасць – *пячы як бліны* (што) ‘вельмі хутка і многа ствараць што-н.’, *удыхнуць душу* (у што) ‘ажывіць, адрадіць што-н.’, *паставіць на паток* (што) ‘зрабіць што-н. сістэматычным, паслядоўным, бесперапынным’, *выпускаць у свет* (што) ‘выдаваць, апублікоўваць (кнігу, брашуру і пад.)’ і быць безаб’ектнымі (*мазольць рукі* ‘многа працаваць фізічна’);

б) са значэннем прафесійнай дзейнасці – *круціць баранку* ‘працаваць шафёрам’, *сядлаць Пегаса* ‘займацца паэзіяй, пісаць вершы’, *грызці граніт* (навукі) ‘старанна авалодваць ведамі (у галіне якой-н. навукі)’. Сустрэўся адзін фразеалагізм гэтай семантычнай падгрупы з аб’ектнай накіраванасцю на асобу – *вярнуць з таго свету* (каго) ‘адратаваць ад смерці, вылечыць’: *Яна [урач] не верыла, што можна штосьці змяніць, можна вярнуць карэспандэнта з таго свету... Ох, і сітуацыя – няхай бы яна правалілася* (І. Капыловіч). Характар аб’ектнай (знешняй) накіраванасці фразеалагізма служыць адной з дыферэнцыяльных прыкмет, што дазваляе адмежаваць фразеалагізмы з субкатэгарыяльным значэннем дзейнасці ад фразеалагізмаў з субкатэгарыяльным значэннем адносін. Як правіла, у якасці аб’екта дзеяслоўных фразеалагізмаў са значэннем дзейнасці выступае неадушаўлёны назоўнік (прадукт дзейнасці). Аднак аб’ектам адзінак са значэннем прафесійнай дзейнасці (дзейнасці ўрача, настаўніка, прадстаўнікоў некаторых іншых прафесій) можа аказацца асоба;

в) са значэннем сацыяльна-палітычнай дзейнасці – *высока ўзнімаць сцяг* (чаго, чый) ‘пачынаць барацьбу за што-н., дзейнічаць у імя чаго-н.’, *разыгрываць карту* (чыю) ‘спекуляваць на якіх-н. ускладненнях паміж кім-н.’, *купацца ў крыві* (чыёй) ‘учыняць масавыя забойствы, пакаранні’, *нюхаць порах* ‘ваяваць, удзельнічаць у баі’, *перакоўваць мячы на аралы* ‘раззбройвацца, выкарыстоўваць усе сродкі на мірныя мэты’: *Косця табе не які-небудзь элемент. Ён франты прайшоў, ён порах нюхаў, а хто дзе аддзякаваў яму?* (К. Чорны). У ролі суб’екта фразеалагізмаў гэтай семантычнай падгрупы выступаюць назоўнікі, што абазначаюць асобу (сукупнасць асоб) па адносінах да палітычных поглядаў, воінскага статусу і пад., а таксама абстрактныя назоўнікі, якія граматычна неадушаўлёныя, але ў сваёй сэнсавай структуры ўтрымліваюць сему адушаўлёнасці (*адміністрацыя, турмы, арганізацыя* і пад.): *Адміністрацыя Рэйгана на працягу доўгага часу спрабавала разыгрываць так званую кітайскую карту* (“Звязда”);

г) са значэннем фінансава-эканамічнай дзейнасці. Фразеалагізмы называюць, характарызуюць або ацэньваюць розныя віды фінансавай дзейнасці: атрыманне грошай, іх выкарыстанне, спосаб атрымання грошай і інш. – *класці на бочку* (грошы) ‘плаціць тут жа, не адкладваючы’ (сінонім гэтаму выразу – *на бочку*), *купляць ката ў мяшку* ‘набываць што-н., пра вартасці чаго загадзя не ведаеш’, *трэсці кішэнь (панчоуху)* ‘выдаткоўваць грошы на што-н.’, *набіваць панчоуху* ‘накопліваць, не пускаючы ў абарот, трымаючы дома. Пра грошы’, *пускаць на вецер* (грошы і пад.) ‘дарэмна траціць, неашчадна расходваць’ (з сінанімічнымі выразамі *кідаць на вецер* (грошы і пад.), *пускаць у трубу* (што)) і інш.

Дзеяслоўныя фразеалагізмы са значэннем руху, перамяшчэння ў прастору (іх налічваецца 42 адзінкі). Як правіла, дзеяслоўныя фразеалагізмы гэтай структурна-семантычнай групы не маюць аб’ектнай (знешняй) накіраванасці – *мераць зямлю* ‘хадзіць пехатой на вялікую адлегласць’, *мясіць гразь* ‘ісці па гразкай дарозе’,

знімацца з якара ‘адпраўляцца, ад’язджаць’, нюхаць зямлю ‘падаць плазма, прыціснуўшыся да зямлі’. Выкарыстанне выразаў у форме загаднага ладу актывізуе значэнне руху, выступае як пабуджэнне да дзеяння – *варушыць поршнімі ‘хутчэй ісці, рухацца’, зачыніць дзверы з таго боку ‘пакінуць памяшканне’: На чарнявага, чыстага, пры касцюмчыку, сугулавата-рослага хлопца, што быў запярэчыў ім, медзведзьяваты, густа кучаравы здаравіла, прыплюшчыўшы мройна-сонныя валошкавыя вочы, пагрозліва замахаў сцятым кулаком: – Ідзі-ідзі, варушы поршнімі!* (В. Адамчык); – *Дык разумнейце ж хутчэй!.. – Зачыніце дзверы з таго боку! – раўнуў на іх брыгадзір, і яго паслухаліся* (В. Быкаў). Фразеалагізмы называюць, характарызуюць тэмп, інтэнсіўнасць перамяшчэння: хуткасць – *не прымусіць доўга сябе чакаць ‘скура, тут жа прыйсці, выйсці і пад.’, ляцець на крылах ‘вельмі хутка і з вялікай радасцю бегчы, ехаць куды-н.’, шэраг фразеалагізмаў-сінонімаў з агульным значэннем ‘кідацца наўцёкі, імкліва ўцякаць’ – даваць лататы, даваць дзёру, даваць драла, даваць драпака, даваць махні-драла, даваць у ногі, даваць цягу, змотваць вудачкі, падмазваць пяткі, паказваць пяткі, рваць кіпці, – або маруднасць – *маслёнку везці ‘вельмі марудна рухацца (на запрэжаным кані) (з сінанімічным выразам ехаць на валах).**

Дзеяслоўныя фразеалагізмы са значэннем канкрэтных фізічных дзеянняў (27 адзінак). У адносінах да паняцця “дзеянне” ў якасці рабочага выкарыстаем наступнае азначэнне: дзеянне – гэта адзінка дзейнасці, актыўнасць, якая мае сваю мэту і матыў, якія адпавядаюць агульнай мэце і матыву дзейнасці. “Дзеянне – гэта штосьці, што нехта робіць, ... штосьці такое, што нейкая актыўная сіла ўтварае (*чытаць, рычаць, прыгатаць, рваць, руководить і г.д.*)” [5, с. 48]. Дзеяслоўныя фразеалагізмы называюць:

а) пэўныя фізічныя дзеянні, звязаныя з паўсядзённым жыццём – *злавіць лісу ‘неасцярожна прапаліць вопратку пры агні’, паказаць касе кукіш ‘няўмела ці неасцярожна вострачы касу, абрэзаць, параніць руку’, утыкнуцца носам (у што) ‘не адрываючыся і з захапленнем чытаць, пісаць і пад.’;*

б) дзеянні, звязаныя са зрокам і слыхам – *вастрыць вушы ‘напружана, уважліва прыслухоўвацца, насцярожвацца’ (з сінанімічнымі выразамі настаўляць вушы, натапырваць вушы, пераўтварацца ў слых, стрыгчы вушамі): За перагародкай хадзіла гаспадыня і, відаць, вастрыла вушы, каб хоць што-небудзь пачуць* (А. Асіпенка). Аспектуальная прыстаўка на- ўносіць у сэнсавую структуру фразеалагізма *навастрыць вушы* сему пачатку працэсу – ‘пачаць уважліва прыслухоўвацца, насцеражыцца’: *Васіль насцярожыўся, навастрыў вушы* (А. Макаёнак).

Асобнай гаворкі заслугоўваюць фразеалагізмы, якімі называюцца дзеянні, звязаныя са зрокам. Выразы маюць двааб’ектную накіраванасць (на аб’ект-асобу або на аб’ект-прадмет) – *кідаць вока* (на каго, на што) ‘глядзець зрэдку ці мелькам, імгненна’ (з сінонімамі *акінуць вокам* (каго, што), *кідаць вокам* (на каго, на што, куды)), *падымаць вочы* (на каго, на што) ‘глядзець на каго-, што-н.’. Двааб’ектная накіраванасць такіх адзінак прыводзіць да развіцця субкатэгарыяльнай мнагазначнасці: [*Зоська*] *бесклапотна глянула ўніз цераз парэнчу, кінула вочы на дарогу, на той бок мерзлай ручайны* (К. Чорны) (субкатэгарыяльнае значэнне дзейнасці); *На мяне кідалі вока, часам адважваліся зачэпіць дзяўчаткі, якія рабілі на кухні, у садзе, на агародзе* (І. Шамякін) (субкатэгарыяльнае значэнне адносін, міжасобасных адносін); *Дзед Талаш падняў вочы на гэты каржакаваты гузасты дуб з магутнымі лапамі, як бы чакаючы адказу на свае сумненні* (Я. Колас) (субкатэгарыяльнае значэнне дзейнасці); *Васіль хмурыў лоб і ўсім сваім выглядам паказваў, што ён зусім не бянтэжыцца, што яму ведама, як належыць у такім разе трымацца мужчыну, але вачэй на Ганну не падымаў* (субкатэгарыяльнае значэнне адносін, міжасобасных адносін);

в) дзеянні, накіраваныя на задавальненне найбольш важных фізічных (фізіялагічных) запатрабаванняў чалавека (у ежы, пітве і інш.): *выкладаць бакі ‘есці што-н. апетытнае, смачнае’, хадзіць каля посуду чыста ‘есці, піць з апетытам і да канца ўсё, што даюць’, замарыць чарвяка ‘злёгка перакусіць, спеха прагнаць голад’ (з сінонімамі *пражывіць душу*), *брахаць на ваду ‘бясконца многа піць, не могучы прагнаць смагу’, *направіць галаву ‘выпіць спіртнога на другі дзень пасля моцнай выпіўкі, каб пазбавіцца ад недамагання; пахмяліцца’ і інш.***

Заклучэнне. Аналіз сэнсавай структуры адназначных дзеяслоўных фразеалагізмаў са значэннем канкрэтнай дзейнасці дазволіў вылучыць тры структурна-семантычныя групы фразеалагізмаў: са значэннем сацыяльнай дзейнасці суб’екта-асобы (чалавека), са значэннем руху, перамяшчэння ў прастору, са значэннем канкрэтных фізічных дзеянняў, накіраваных на задавальненне найбольш важных фізіялагічных запатрабаванняў. Выяўляецца, што ў межах структурна-семантычных груп адзінкі часта звязаны паміж сабою сінанімічнымі сувязямі. У ролі аб’екта дзеяслоўных фразеалагізмаў са значэннем канкрэтнай дзейнасці, як правіла, выступае прадмет (прадукт дзейнасці). Дзеяслоўныя фразеалагізмы са значэннем канкрэтнай дзейнасці ў колькасных адносінах значна ўступаюць дзеяслоўным фразеалагізмам са значэннем абстрактнай дзейнасці (апошнія называюць-характарызуюць мысленне, маўленне і паводзіны суб’екта-асобы; іх, па нашых падліках, толькі адназначных налічваецца 300 адзінак, у той час як толькі адназначных выразаў са значэннем канкрэтнай дзейнасці – 152 адзінкі). Перавага фразеалагізмаў са значэннем абстрактнай дзейнасці, магчыма, можа быць растлумачана тым, што фразеалагізмы, з’яўляючыся фактам другаснай намінацыі, як правіла, служаць выражэннем адцягненых працэсаў, больш складаных па сваёй сутнасці, чым канкрэтныя дзеянні.

ЛІТАРАТУРА

1. Лебединская В.А. Процессуальные фразеологизмы современного русского языка. – Челябинск: ЧГПИ, 1987. – 80 с.
2. Лепешаў І.Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы: вучэб. дап. для філал. фак. ВНУ. – Мінск: Выш. шк., 1998. – 271 с.

3. Маршэўская В.В. Субкатэгарыяльнае значэнне дзеяслоўных фразеалагізмаў // Беларуская мова і літаратура. – 2022. – № 8(250). – С. 51–55.
4. Маршэўская В.В. Дзеяслоўныя фразеалагізмы са значэннем міжасобасных адносін // Роднае слова. – 2022. – № 8(416). – С. 71–74.
5. Гайсіна Р.М., Захарова И.А., Иванова Л.А. Категория отношения в языке. – Уфа: Башк. ун-т, 1997. – 173 с.

Поступила 20.10.2022

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ СО ЗНАЧЕНИЕМ КОНКРЕТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В.В. МАРШЕВСКАЯ

(Гродненский государственный университет имени Янки Купалы)

Автор исследует значения отдельных глагольных фразеологизмов, построение семантической структуры субкатегории деятельности и отдельных структурно-семантических групп. Основным методом данного исследования стал метод семантической идентификации. Методологическую базу составили труды ведущих отечественных и зарубежных лингвистов в области фразеологии и лексикологии. Материалом исследования послужил фактический материал из современных фразеографических источников, а также авторская картотека глагольных фразеологизмов. Описаны однозначные глагольные фразеологизмы со значением социальной деятельности, движения и перемещения в пространстве, со значением конкретных физических действий, направленных на удовлетворение наиболее важных физических (физиологических) потребностей. Обоснована закономерность функционирования в качестве объекта исследуемых единиц существительных со значением конкретного предмета в качестве продукта деятельности. Установлено, что в пределах структурно-семантических групп и семантических подгрупп глагольные фразеологизмы со значением конкретной деятельности связаны синонимическими отношениями. Полученные результаты могут быть применены в курсах лекций и семинарских занятий по современному белорусскому языку, а также по лингвистике текста и культурологии.

Ключевые слова: глагольные фразеологизмы, фразеология, белорусский язык, конкретная деятельность, социальная деятельность, структурно-семантические группы, объектная направленность.

SEMANTIC GROUPS OF VERBAL PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE MEANING OF A SPECIFIC ACTIVITY

V. MARSHEUSKAYA

(Yanka Kupala State University of Grodno)

The author explores individual verbal phraseological units' meanings, the formation of the semantic structure of the subcategory of activity and individual structural and semantic groups. The main method of this study was the method of semantic identification. The methodological base consists of the works of leading Russian and foreign linguists in phraseology and lexicology. The research material consists of factual material from modern phraseographic sources, as well as the author's card-file of verbal phraseological units. The author describes mono-semantic verbal phraseological units with the meaning of social activity, movement and displacement in space, as well as the ones with the meaning of specific physical actions aimed at satisfying the most important physical (physiological) needs. The pattern of nouns with the meaning of a specific object as a product of activity functioning as an object of the studied units is substantiated. It is established that within the framework of structural-semantic groups and semantic subgroups, verbal phraseological units with the meaning of a specific activity have synonymous relationships. The results obtained can be applied in the courses of lectures and seminars on the modern Belarusian language, as well as on the text linguistics and cultural studies.

Keywords: verbal phraseological units, phraseology, the Belarusian language, concrete activity, social activity, structural-semantic groups, object orientation.